

Arqueologia

La Balma de la Xemeneia: caçadors de fa 19.000 anys als cingles de Sant Roc d'Amer

Joan Abad i Albert Aulines

Des de l'any 2001, l'Associació Arqueològica de Girona i la Universitat de Tarragona duen a terme intervencions arqueològiques en un nou jaciment del plistocè superior localitzat a les comarques gironines: la Balma de la Xemeneia (Amer). Es tracta d'un avenc desmantellat on, excepcionalment, s'han conservat in situ diverses evidències arqueològiques (indústria lítica, fauna, carbons) en tres nivells arqueològics, un dels quals (nivell 2) ha estat datat en 18.950 ± 50 anys BP (per la tècnica del C14 AMS). Els instruments de pedra són, bàsicament, de sílex i de roques locals (quars, pòfir i quarsita). Les restes d'animals fossilitzats pertanyen sobretot a cavalls i presenten senyals evidents d'origen antròpic (marques de tall, incisions i fractures). Aquestes característiques, juntament amb la situació del jaciment (enmig dels imponents cingles de Sant Roc) suggereixen que la Balma de la Xemeneia era un *kill site*, on els *Homo sapiens* s'aprofitaven dels imponents barrancs dels cingles per realitzar les seves caceres. Paral·lelament als treballs arqueològics, s'han dut a terme un seguit d'activitats d'ordre social per tal que els habitants més pròxims de la Balma s'identifiquin, participin i es responsabilitzin del seu patrimoni.

Les restes d'animals fossilitzats, en especial de cavall, són les més abundants en els tres nivells arqueològics localitzats fins avui

L'Europa dels darrers 130.000 anys

Homo sapiens és el resultat d'una llarga història evolutiva que va començar ara fa entre vuit i sis milions d'anys a Àfrica en el moment que el llinatge humà es va separar dels ximpanzés a partir d'un avantpassat comú. Des d'aleshores i fins avui, diferents espècies d'homínids (*Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo antecessor*, *Homo heidelbergensis*, *Homo neandertalensis*, *Homo sapiens*) anaren adquirint els trets característics de la complexitat humana actual: bipedisme, fabricació d'eines de pedra, domini del foc, el llenguatge, ornaments per vestir, creació d'art, acumulació de cadàvers, entre d'altres.

Un dels períodes més interessants d'aquest llarg camí cap a la complexitat humana actual tingué lloc durant el plistocè superior, el darrer del plistocè (1.800.000-10.000 anys). Cronològicament, comprèn des de 130.000 fins a 10.000 anys, moment en què s'inicia el període geològic actual, l'holocè («temps recents»). Es tracta d'un període ben conegut perquè el registre fòssil ha proporcionat gran quantitat de dades (restes de fauna, d'eines de pedra, de pòl·lens), la correlació de les quals ha permès reconstruir tant el medi en què van viure aquests homínids (*Homo neandertalensis* i *Homo sapiens*) com el seu propi desenvolupament biològic i cultural (vegeu quadre).

Amb l'inici del plistocè superior, el continent europeu experimentà, progressivament, una forta davallada de les temperatures: el clima era, cada vegada, més fred. En conseqüència, aparegueren casquets glacials a les zones terrestres més elevades i el nivell del mar baixà, i eren ben visibles algunes plataformes continentals avui soterrades (per exemple, el pas de Calais, a Anglaterra). També el món animal es ressentí d'aquest fort canvi climàtic: l'aparició,

l'extinció o la migració d'algunes espècies són trets característics d'aquest moment. I, en aquest medi rigorosament castigat pel fred, es va desenvolupar també l'única espècie humana que vivia en aquest moment al continent europeu: la neandertal.

Encara avui, més de cent cinquanta anys després del seu descobriment per la ciència (el 1856 a la vall de Neander, Alemanya), els neandertals són tema de debat, de passió i de misteri, tant per als investigadors com per al públic en general. El neandertal és l'espècie humana fòssil més popular i enigmàtica i, a nivell científic, la més ben estudiada per l'abundància de restes fòssils localitzades. Una cosa, però, és certa: la imatge de bèstia o de monstre amb què se'ls va etiquetar a final de segle XIX ja no té sentit en l'estat actual de les investigacions. Lluny d'aquest pejoratiu estereotip, avui es pot afirmar que els neandertals formaven societats tan complexes com les nostres: dominaven la tècnica del foc, enterraven els seus morts, disposaven de llenguatge i tenien cura dels membres del seu grup.

Aquest escenari es mantingué més o menys estable fins fa 40.000 anys, moment que arribà i s'instal·là a Europa una nova espècie humana procedent de l'est del continent: *Homo sapiens*. A partir d'aquest moment al continent europeu van conviure dues espècies humanes diferents. Però, no va ser pas per gaire temps: lentament, els grups neandertals varen anar retrocedint terreny respecte als nousvinguts, fins al punt que, entre fa 35.000 i 30.000 anys, van desaparèixer per sempre més com a espècie biològica. Els darrers testimonis de la seva existència els trobem al sud de les penínsules Ibèrica i Itàlica. L'extinció dels neandertals i l'arribada i posterior ocupació de tot el territori europeu per l'home anatòmicament modern és

un tema molt controvertit. S'han plantejat tot tipus de causes (climàtiques, tecnològiques, bèl·liques), però, el cert és que encara avui no és una qüestió del tot resolta.(1)

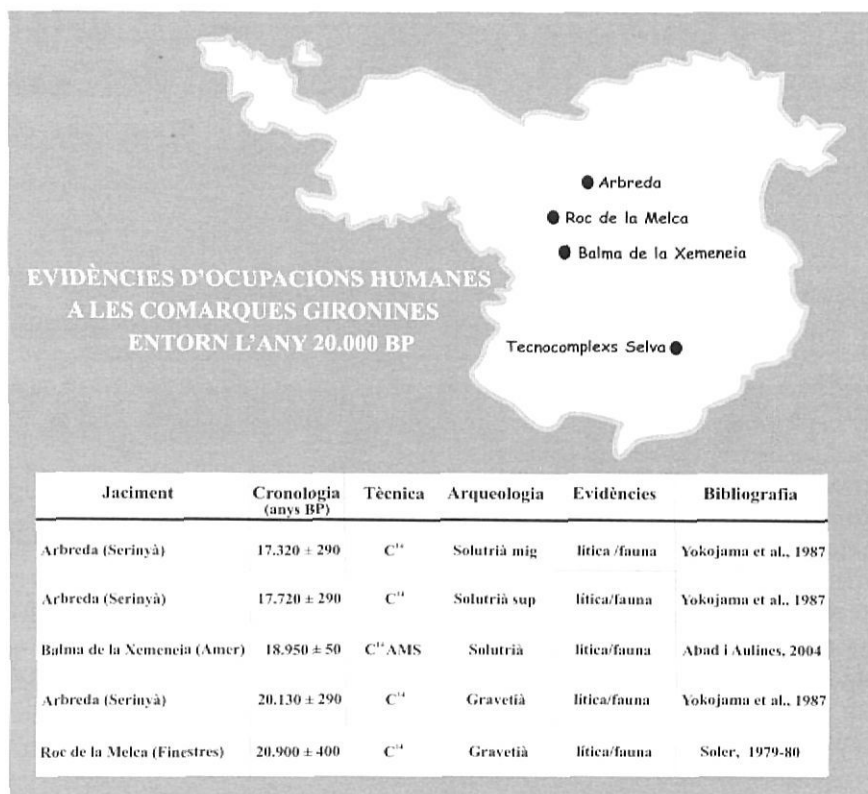
Arqueologia, patrimoni i societat a la Balma de la Xemeneia i als cingles de Sant Roc

La manera d'entendre i de practicar l'arqueologia ha experimentat un canvi important al nostre país des del principi dels anys noranta del segle XX: ha passat de ser una tasca dedicada exclusivament a la investigació per convertir-se en una activitat orientada també a la divulgació i a la socialització del passat històric de les actuals societats humanes. Els factors que han fet possible aquest canvi són, bàsicament, dos: el sistema econòmic de mercat consumista (rendibilització econòmica del patrimoni arqueològic) i la democratització de la cultura (augment del nombre de persones amb capacitats formals per treballar l'arqueologia).

La Balma de la Xemeneia: un nou jaciment del plistocè superior a comarques gironines

La Balma de la Xemeneia és un jaciment arqueològic pertanyent al plistocè superior. Està situat als cingles de Sant Roc d'Amer: sobre la quadrícula UTM abasta la línia 4651731 nord i la 0470792 est. El jaciment s'anomena així perquè està situat just a sota d'una bretxa oberta verticalment a la calcària que té forma de xemeneia. Però, segons Joan Garangou, veí dels cingles de Sant Roc, el topònim original de la Xemeneia és El Botern (és a dir, «tub per on circula l'aire calent»).

La Balma de la Xemeneia va ser localitzada per un de nosaltres (A. A.) l'any 1983 perseguint un mite de la prehistòria: «la caça per estimbada de

Solutré». (2) Durant el període 2001-2003, sota la responsabilitat formal d'un de nosaltres (A. A.), l'Associació Arqueològica de Girona i la Universitat de Tarragona hi van dur a terme un seguit de campanyes arqueològiques i sondeigs estratigràfics que van posar al descobert l'existència d'un mínim de tres nivells arqueològics atribuïbles al plistocè superior. (3)

En cadascun d'aquests tres nivells s'ha posat de manifest l'existència *in situ* d'un registre arqueològic divers (eines de pedra tallades, fòssils d'animals i restes de foc). Un os fossilitzat de cavall extret en un d'aquests nivells (el 2b) ha estat datat per la tècnica del C¹⁴ AMS en 18.950 ± 50 anys BP (període conegut per solutrià). (4)

Les restes d'animals fossilitzats, en especial de cavall, són les més abundants en els tres nivells arqueològics localitzats fins avui. Presenten senyals evidents d'origen antròpic: fractures, *cut marks* i incisions. (5) Els instruments lítics, menys abundants, són bàsicament de sílex (a Catalunya la utilització generalitzada del sílex com a eina prehistòrica té lloc al començament del paleolític superior). El fet que la Balma de la Xemeneia estigui situada enmig dels cingles de Sant Roc permet plan-

tejar la hipòtesi que aquest indret fos un *kill site*, on els *Homo sapiens* s'aprofitessin dels imponents barrancs dels cingles per realitzar les seves caceres.

En definitiva, els treballs arqueològics duts a terme a la Balma de la Xemeneia fins avui (desembre de 2004) (6) han aportat novetats importants per a l'estudi del paleolític superior tant a nivell regional (és l'únic jaciment de la comarca de la Selva localitzat en abric i amb evidències arqueològiques diverses en context estratigràfic) com a nivell nacional (les evidències solutrianes a Catalunya són més aviat escasses i només s'han localitzat al nord del país: als jaciments del Reclau Viver de Serinyà, al Cau de les Goges de Sant Julià de Ramis i als jaciments superficials de la comarca de la Selva).

Com a conseqüència d'aquests canvis socials i econòmics, l'arqueologia actual ja no és una activitat tant elitista ni està orientada únicament a la recerca, sinó que ha ampliat el seu camp de treball i ha diversificat els agents humans implicats: avui, l'arqueologia és la relació, la integració i la suma de diferents elements, entre els quals destaquen la investigació, la divulgació, la socialització, el patrimoni, la didàctica i/o el turisme de qualitat. (7)

Aquesta nova orientació de l'arqueologia s'ha dut a terme sobretot en aquells jaciments que podem anomenar «jaciments estructurals». (8) En són un exemple els jaciments paleolítics de l'Abric Romani (Capellades, Barcelona) i del Reclau Viver (Serinyà), els neolítics de la Draga (Banyoles), de Ca N'Isach (Palau-saverdera) i de Can Tintorer (Gavà, Barcelona), els poblats ibèrics de Mas Castellar (Pontós), d'Ullastret, de Sant Julià de Ramis i de les Toixoneres (Calafell, Tarragona) o les restes grecoromanes d'Empúries (l'Escala).

Els treballs arqueològics realitzats fins avui a la Balma de la Xemeneia s'inclouen de ple en aquesta època de canvis perquè, paral·lelament a les tasques científiques (campanyes d'excavació de 2001 a 2003), també s'han dut a terme una sèrie d'activitats d'ordre socials, divulgador i patrimonial: demostració pràctica de prehistòria a la plaça Major d'Amer (17 de novembre de 2002); taller de prehistòria i visites guiades als alumnes de l'Institut Castell d'Estela d'Amer (novembre de 2002) i de l'Escola Gaspar de Queralt d'Amer (12 de maig de 2003), visita guiada amb el Grup Excursionista Els Esquetlles d'Amer (3 de maig de 2003), 1 Caminada Popular a la Balma de la Xemeneia (15 de novembre de 2003) i/o la proposta d'organitzar un camp de treball per a joves (agost de 2003).

La Balma de la Xemeneia reuneix per si mateixa diferents elements per ser considerat i declarat un jaciment d'interès científic, patrimonial i social. Però, a més, hi ha un altre motiu que reforça aquest argument: la seva integració en un magnífic espai natural (amb diversos elements geològics, botànics i paleontològics) i històric (amb evidències d'ocupacions humanes des del paleolític inferior fins als típics masos de la Catalunya rural del segle XIX).

La Balma de la Xemeneia reuneix elements per ser considerat i declarat un jaciment d'interès científic, patrimonial i social

D'acord amb aquesta filosofia, el novembre de 2004 vam presentar a l'ens municipal d'Amer el treball titulat *Avantprojecte de divulgació del patrimoni natural i històric dels cingles de Sant Roc i de la Balma de la Xemeneia (Amer, la Selva)*, a través del qual es posen les bases per convertir els cingles de Sant Roc i de la Balma de la Xemeneia en un espai d'interès natural, històric i econòmic: motius i objectius (socials, econòmics), fases de construcció, difusió turística i escolar, gestió econòmica dual (administració-infraestructures *versus* difusió turística-entitat sense ànim de lucre). El dossier anava acompanyat per dues il·lustracions ideals: el futur «Parc Arqueològic de la Balma de la Xemeneia» i la «Proposta d'itineraris d'interès divulgador dels cingles de Sant Roc».

En definitiva, l'experiència del període 2001-2004 de la Balma de la Xemeneia ha permès comprovar que pot ser possible dur a terme als cingles de Sant Roc un projecte d'arqueologia social basat en tres aspectes: ciència, societat i patrimoni. La línia de treball és molt clara: la Balma de la Xemeneia i els cingles de Sant Roc són una zona d'interès arqueològic estructural i, com a tals, té sentit esmerçar esforços perquè s'hi desenvolupi un projecte d'arqueologia social que tingui, com a objectiu final, la creació d'un parc arqueològic i la creació d'una zona de protecció medioambiental i arqueològica específica per als cingles de Sant Roc. Només si la ciència i l'àmbit social caminen en paral·lel es podran obtenir resultats beneficiosos sobre aquesta qüestió, tal com ha quedat demostrat en aquells jaciments estructurals on s'ha pogut posar en pràctica aquest plantejament.

Joan Abad i Arbussé és vicepresident de l'Associació Arqueològica de Girona.

Albert Aulines i Valentí és llicenciat en història.

Agraïments

Als responsables de l'Ajuntament d'Amer (Joan Güell, Jordi Fontàs, Josep Serrat, Josep Boades); als membres del Grup Excursionista Els Esquetlles d'Amer (Lluís Bosch, Carme Pujol, Carme Casacuberta i Pere Babot); als membres del Grup Esplai La Teranyina d'Amer (Xavier Castelló, Laura Feixes, Jordi Garangou i Lídia Bosch), als veïns dels cingles de Sant Roc (Andreu Espigol i Joan Garangou), als arqueòlegs/gues Bibiana Agustí, Gabriel Alcalde, Eudald Carbonell, Robert Sala i Xavier Tarrades; als responsables del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (Montserrat Mataró, Margarida Gener i Maite Mascort), al periodista del *Diari de Girona* Daniel Bonaventura i, finalment, als arqueòlegs/gues que han participat en les campanyes d'excavacions (Ethel Allué, Clara Alonso, David Aparicio, Arantazu Arbonés, Pilar Barceló, Amèlia Bargalló, Judit Bosch, Gerard Campeny, Maria Carbajales, Sandra Cocaita, Roser Casellas, Vanesa Dávila, David Domingo, Joana Gabucio, Joan Garcia, Marisol Garcia, Núria Iglesias, Mario Lázaro, Juanma López, Isabel Martínez, Kenneth Martínez, Marcel Matarrodona, Margarida Montmajor, Raquel Pujades, David Valea, Ana Velasco, Pep Vallverdú, Jaume Vilalta, Cati Yáñez i Maia Weisman).

Notes:

- (1) Sugerim als lectors interessats els llibres *En busca de los neandertales*, de Clive GALBME I STRINGER, i *Sapiens. El llarg camí de l'evolució humana*, de Josep CORBELLÀ, Eudald CARBONELL, Salvador MOYÀ i Robert SALA.
- (2) El mite de Solutré fa referència a una de les nombroses llegendes que, des de molt antic, es va difondre entre els habitants de l'entorn de l'imponent espadat calcari de La Roche (situat a la localitat Francesa de Solutré, França). Segons aquest mite, els homes prehistòrics haurien dut a terme a La Roche grans matances de cavalls en perseguir-los i espantar-los amb foc fins a fer-los saltar daltabaix de l'espadat. A partir d'aquest mite, a mitjan segle XIX es van iniciar les primeres investigacions arqueològiques als contraforts de La Roche que van posar al descobert una concentració impressionant de cavalls fossilitzats (con-

guda com a «magma de cavall de Solutré»). Sobre aquesta qüestió es pot consultar l'article d'Andrée Bazzana titulat «El yacimiento prehistórico de Solutré (Saona y Loire, Francia)» publicat l'any 1979 al número 6 de la revista *Cuadernos de prehistoria y arqueología castellanense*.

- (3) La correlació estratigràfica i la planta general de la Balma de la Xemeneia ha estat realitzada pels geòlegs Marcel Matarrodona i Pep Vallverdú.
- (4) La datació es va dur a terme el maig de 2004 als laboratoris de Beta Analytic (Miami, Estats Units d'Amèrica). La mostra de referència és: BX'03, Niv. 2b, S34, Núm.16, 444, 10-9.
- (5) L'estudi faunístic ha estat elaborat pels paleontòlegs Palmira Saladié i Gerard Campeny.
- (6) Els treballs arqueològics realitzats fins avui a la Balma de la Xemeneia s'han difós en diferents mitjans de comunicació (publicacions comarcals, nacionals, premsa i congressos especialitzats), un resum dels quals es pot consultar a l'article «Activitats en el camp de la prehistòria per part de l'Associació Arqueològica de Girona entre 1998-2003» publicat el novembre de 2004 al *Quadern* número 12 d'aquesta entitat.
- (7) La bibliografia sobre aquesta qüestió és abundant. En destaquem els llibres de M. Àngeles Querol i Belén Martínez (*La gestión del patrimonio arqueológico en España*); de Francisca Hernández (*El patrimonio cultural. La memoria recuperada*); de Joan Santacana i Xavier Hernández (*Enseñanza de la arqueología y la prehistoria*); de Antonio Bardavio i Paloma González (*Objetos en el tiempo. Las fuentes materiales en la enseñanza de las ciencias sociales*); el dossier número 14 de la revista *Cota Zero 15* («Arqueologia, patrimoni i societat») i les publicacions d'alguns congressos especialitzats (Seminaris d'Arqueologia i Ensenyament de la UAB; Jornades d'Arqueologia i Pedagogia del MAC; Congrés internacional sobre museització de jaciments arqueològics).
- (8) Els jaciments estructurals «són aquells en què independentment del seu grau d'interès científic és possible la seva conservació, protecció, divulgació i socialització; són jaciments perdurables que es transmeten d'una generació a una altra (Exemples: Coves paleolítiques de Serinyà, poblat ibèric d'Ullastret, restes grecoromanes d'Empúries)». (AULINES, A., *Els cingles de Sant Roc al paleolític. Aportacions d'ordre científic i social al patrimoni arqueològic de Catalunya*. Tesi de llicenciatura. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 8 de febrer de 2005).